

de mos

Jaargang 36
Juli/Augustus 2020

ISSN 0169-1473

Een uitgave van het
Nederlands
Interdisciplinair
Demografisch
Instituut

Bulletin
over
Bevolking
en
Samenleving

7

nidi

50
jaar

inhoud

- 1 Grootouders van belang voor kleinkinderen in gescheiden families
- 5 Demografische toekomst van Nederland geschetst
- 8 Zorgen over het vruchtbaarheidscijfer

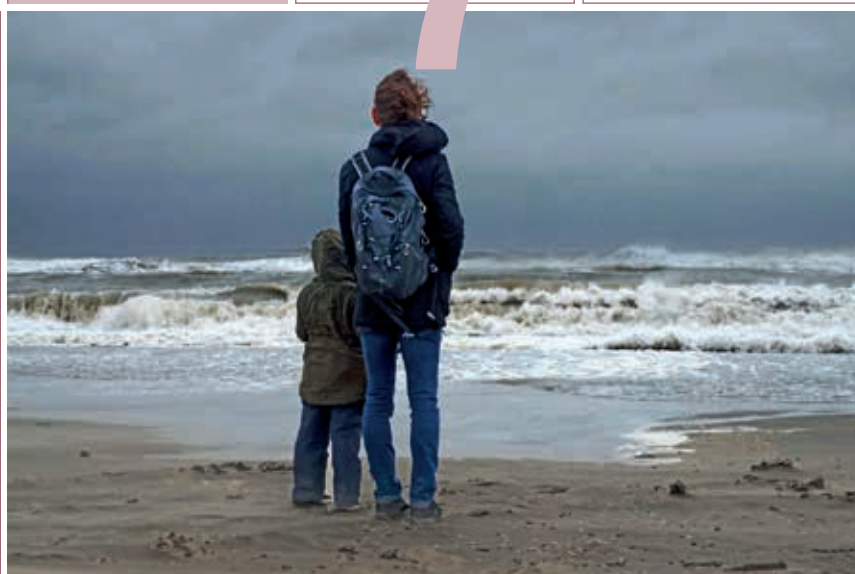

Foto: Roel Wijnants / Flickr

Grootouders van belang voor kleinkinderen in gescheiden families

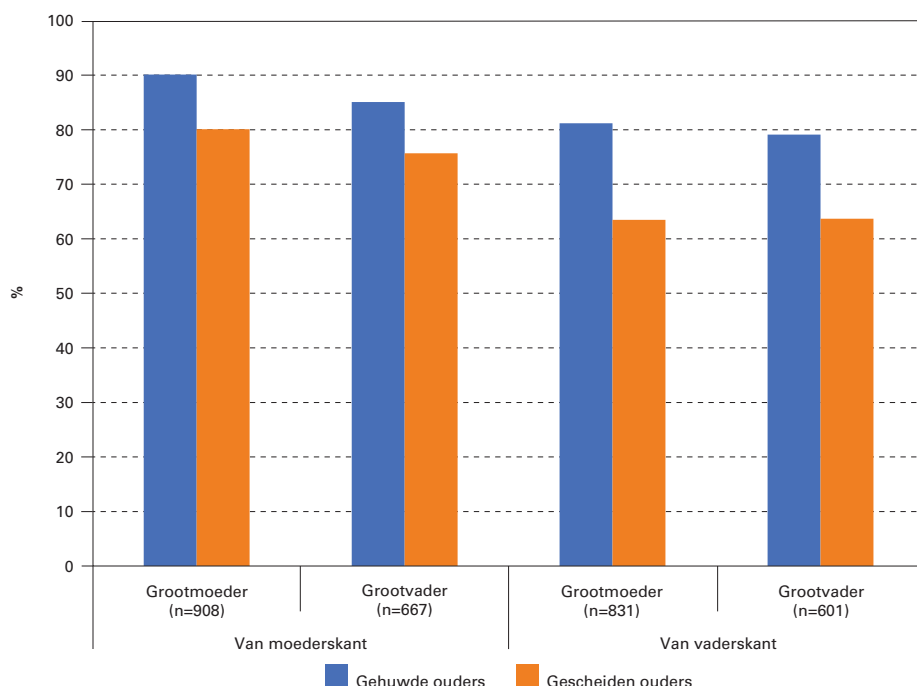
MAAIKE JAPPENS

Grootouders en kleinkinderen delen vandaag de dag tientallen jaren van hun levens, en ze kunnen een belangrijke rol spelen in elkaars leven. Maar wat betekenen grootouders eigenlijk voor het welzijn van hun kleinkinderen als de ouders uit elkaar gaan? De rol van grootouders na scheiding wordt vaak over het hoofd gezien. Vlaams onderzoek geeft meer inzicht.

De hoge levensverwachting maakt dat meer mensen grootouder worden, vaak voor lange tijd en in goede gezondheid. Tegelijkertijd betekenen lagere vruchtbaarheidscijfers een kleiner aantal kleinkinderen per familie om de aandacht over te verdelen. In die demografische context kunnen grootouders een belangrijke rol spelen in het leven van hun kleinkinderen, en vice versa. Dit kan bijzonder waardevol zijn in het licht van de aanzienlijke toename van het aantal echtscheidingen. Aan de ene kant houdt een echtscheiding het risico in dat familiebanden onder druk komen of zelfs verbroken worden. Aan de andere kant heeft een ouderlijke echtscheiding vaak negatieve gevolgen voor kinderen, terwijl de ouders het lastig krijgen, waardoor het belang van grootouders als bron van steun en stabiliteit kan toenemen.

Maar hoe belangrijk zijn grootouders eigenlijk voor het welzijn van kleinkinderen na de echtscheiding van hun ouders? En wat gebeurt er met grootouder-kleinkindrelaties na echtscheiding? Terwijl veel studies zich richten op de gevolgen van een echtscheiding voor ex-partners en kinderen, blijven grootouders veelal onderbelicht. Dit stuk vat enkele resultaten samen op basis van de survey Scheiding in Vlaanderen (zie kader).

Figuur 1. Percentage kleinkinderen die grootouders minstens een keer per maand ontmoetten

Echtscheiding en contacten tussen grootouders en kleinkinderen

Voor elke grootouder die nog leefde, antwoordden de kleinkinderen in de SiV-survey hoe vaak ze hen ontmoetten, op een andere manier contact hadden, en hoe goed hun relatie was. In lijn met eerder onderzoek, toonden de resultaten dat kleinkinderen met gescheiden ouders hun grootouders, vooral die van vaderskant, minder frequent zagen en de relatie gemiddeld genomen als minder goed bestempelden dan kleinkinderen waarvan de ouders nog gehuwd waren. Sommigen verloren zelfs alle contact. Ongeveer tien procent van de kinderen met gescheiden ouders in de steekproef gaf aan helemaal geen contact meer te hebben met de grootouders van vaderskant. Figuur 1 presenteert het percentage kleinkinderen dat de verschillende grootouders minstens een keer per maand ontmoette. Een duidelijk verschil naar de huwelijksstatus van de ouders tekent zich af: minder kleinkinderen met gescheiden ouders zien hun grootouders op maandelijkse basis, en het verschil is meer uitgesproken voor grootouders langs de kant van de vader.

Ons onderzoek toonde aan dat het verschillende effect van een ouderlijke echtscheiding op relaties met grootouders van moederskant en die van vaderskant voor een groot deel toegeschreven kan worden aan de verblijfsregeling van de kleinkinderen. In figuur 2 werd de groep kinderen met gescheiden ouders opgedeeld in drie categorieën: zij die bij hun moeder woonden, zij met co-ouderschap (minstens 33 procent bij elke ouder), en zij die bij hun vader woonden. Een klein aantal kinderen waarvoor het verblijf niet vast of op een andere manier geregeld was, werd hier niet opgenomen. De figuur maakt duidelijk dat kleinkinderen met gescheiden ouders vooral minder vaak contact hadden met de grootouders aan de kant van de niet-residentiële ouder.

De regeling van verblijfsco-ouderschap zit in de lift, maar het gros van de kinderen van gescheiden ouders in Vlaanderen woont nog altijd (het grootste deel van de tijd) bij de moeder. Daarom zijn het voornamelijk de grootouders langs de kant van de vader die minder kansen hebben om de kleinkinderen te zien. Het kleine aantal kleinkinderen met een vadersverblijf (minder dan een tiende van de kleinkinderen met gescheiden ouders) en de groeiende groep kinderen met een regeling van verblijfsco-ouderschap (meer dan een vijfde van de kleinkinderen met gescheiden ouders), daarentegen, bleken de grootouders van vaderskant zelfs vaker te zien dan kinderen met gehuwde ouders. Die grootouders springen wellicht meer in bij de zorg en opvang van de kleinkinderen wanneer die bij hun gescheiden zoon verblijven.

Grootouders en het welzijn van kleinkinderen na echtscheiding

Onderzoek heeft al duidelijk gemaakt dat een ouderlijke echtscheiding en de nasleep daarvan een grote en vaak negatieve impact kunnen hebben op het welzijn van kinderen. Een echtscheiding zet verschillende stressvolle gebeurtenissen in gang die een risico op negatieve gevolgen voor kinderen inhouden, zowel op korte als op lange termijn: verhuizen, een vermindering van de ouderlijke steun en controle, druk op de relatie of zelfs verlies van contact met een ouder, aanhoudende conflicten en financiële problemen. Vele studies toonden aan dat, vergeleken met kinderen waarvan de ouders gehuwd bleven, kinderen met gescheiden ouders gemiddeld slechter scoren op gebied van sociale competenties, schoolloopbaan, lichamelijke gezondheid en psychologisch functioneren. In de literatuur wordt beschreven dat grootouders een belangrijke bron van steun en stabiliteit kunnen zijn voor hun kleinkinderen bij een ouderlijke echtscheiding en de moeilijke en woelige periodes nadien. Hoewel sommige relaties verstoord of zelfs verbroken worden, zagen we in onze data ook dat aanzienlijk wat grootouders hun kinderen en kleinkinderen in een scheidingssituatie advies, praktische hulp en emotionele en financiële steun bieden. En dat veel kleinkinderen met hun gevoelens bij hun grootouders terecht kunnen na de scheiding van hun ouders als ze daar behoefte aan hebben. Ons onderzoek wees bovendien uit dat hechte grootouderrelaties inderdaad een belangrijke buffer

SCHEIDING IN VLAANDEREN

De multi-actor survey Scheiding in Vlaanderen (SiV) verzamelde in 2009 en 2010 data bij (ex-)partners, hun eventuele kinderen en ouders. (Ex-)koppels die gehuwd zijn tussen 1971 en 2008 werden bevraagd via een computer-geassisteerd persoonlijk interview. De steekproef werd zo samengesteld dat gescheiden koppels oververtegenwoordigd waren. In totaal participeerden 6.470 (ex-)partners, 1.811 waren gehuwd en 4.659 waren gescheiden op het moment van het interview. Voor elk (al dan niet ontbonden) huwelijk werd een gezamenlijk kind geselecteerd. Kinderen van tien jaar of ouder die inwoonden bij een of beide ouders werden ook uitgenodigd voor een persoonlijk interview. Uiteindelijk werden antwoorden van 1.257 kinderen verzameld, 379 met gehuwde ouders en 878 met gescheiden ouders (Mortelmans e.a., 2011). De figuren in dit stuk zijn gebaseerd op de antwoorden van de (ex-)partners en hun inwonende kinderen van 10 tot 25 jaar. Afhankelijk van de vraagstelling selecteerden we kleinkinderen met minstens één grootouder in leven. Verder werden de selecties telkens beperkt tot de deelnemers zonder ontbrekende waarden op de onderzochte variabelen. De grafieken bevatten steeds de omvang van de gebruikte selectie van respondenten.

Foto: Mary Blackwey / Unsplash

kunnen vormen voor de impact van een ouderlijke echtscheiding op het welzijn van hun kleinkinderen.

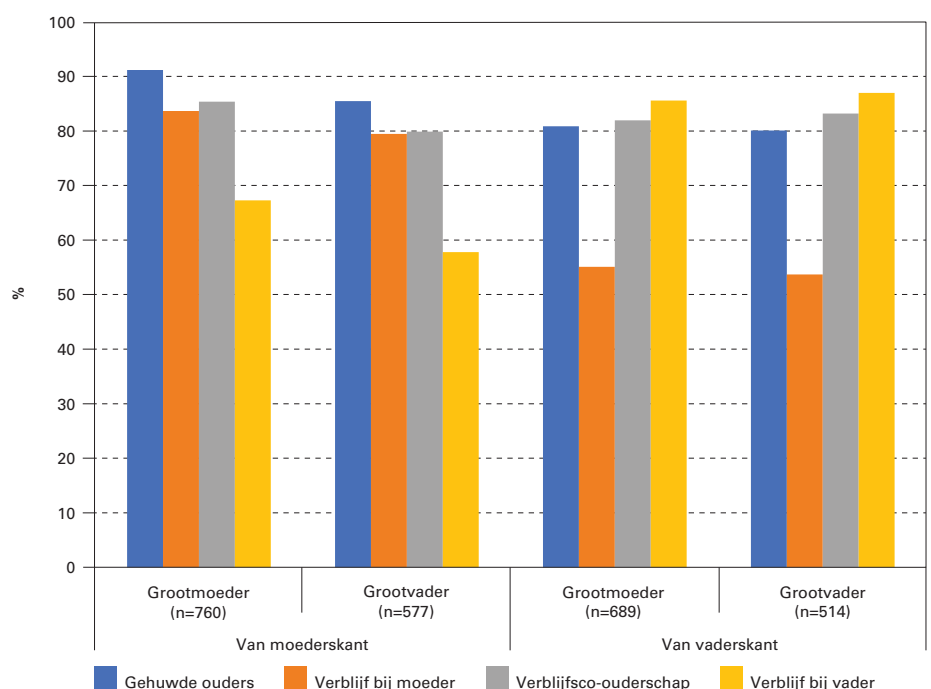
Net als in veel ander onderzoek kwam in de SiV-studie een negatief verband naar voor tussen een ouderlijke echtscheiding en het welzijn van kleinkinderen. Kleinkinderen met gescheiden ouders scoorden hun algemene levenstevredenheid (significant) lager dan zij waarvan de ouders wel nog gehuwd waren, en uit een batterij vragen die naar hun zelfvertrouwen peilde bleken zij hier ook iets lagere waarden te halen. Voor elke grootouder die nog in leven was, werd aan de kleinkinderen gevraagd hoe goed of slecht ze hun relatie vonden. Voor de volgende grafieken selecteerden we de beste relatiekwaliteit over alle nog levende grootouders en construeerden zo drie categorieën van kleinkinderen: zij die met geen enkele grootouder een goede relatie hadden, zij die een goede relatie hadden met minstens een grootouder, en zij die met minstens een grootouder een heel goede relatie hadden. Er waren iets meer kleinkinderen met gehuwde ouders dan kleinkinderen met gescheiden ouders die een heel goede relatie met minstens één grootouder hadden. En, vergeleken met kleinkinderen uit intacte gezinnen, hadden significant meer kleinkinderen van gescheiden ouders geen enkele goede grootouderrelatie.

Figuur 3 toont de gemiddelde score van kleinkinderen met gehuwde en gescheiden ouders op levenstevredenheid en zelfvertrouwen, telkens rekening houdend met de kwaliteit van hun grootouderrelaties. De levenstevredenheid en vooral het zelfvertrouwen van kleinkinderen met gehuwde ouders varieerde in mindere mate naargelang de relaties die ze hebben met hun grootouders. Voor kleinkinderen met gescheiden ouders daarentegen, zien we dat degenen die een betere relatie hadden met hun grootouders, ook (significant) meer levenstevredenheid en zelfvertrouwen rapporteerden. De gemiddelde scores op levens-

tevredenheid en zelfvertrouwen van kleinkinderen waarvan de ouders uit elkaar gingen maar die met minstens een grootouder een heel goede relatie hadden, lagen ongeveer even hoog als die van kleinkinderen met gehuwde ouders.

Het welzijn van kinderen hangt natuurlijk ook samen met heel wat andere factoren dan de relaties met hun grootouders. Uit multivariate analyses die rekening hielden met onder andere de kwaliteit van ouder-kindrelaties, bleek dat de sterkte van kleinkind-grootouderrelaties positief gerelateerd was aan het subjectief welzijn van de kleinkinderen, en dat het hebben van een heel goede grootouderrelatie in het bijzonder waardevol is voor kleinkinderen wier ouders gescheiden zijn. Ook voor andere indicatoren van welzijn, zoals depressieve gevoelens, onrust, en het gevoel

Figuur 2. Percentage kleinkinderen die grootouders minstens een keer per maand ontmoetten, naar verblijfsregeling

controle te hebben over het eigen leven was dit het geval. Kleinkinderen van wie de gescheiden ouders nog frequent in conflict gingen, bleken het meest van al baat te hebben bij een goede relatie met hun grootouders.

Grootouders kunnen dus een belangrijke steun zijn voor kleinkinderen in gescheiden gezinnen. En in sommige gevallen zien grootouders hun kleinkinderen vaker en nemen ze een grotere rol op zich, maar voor anderen heeft het contact met kleinkinderen te lijden onder de scheiding van de ouders. Grotendeels als gevolg van de verblijfsregeling voor de kleinkinderen, zijn het vooral de relaties met de grootouders langs de kant van de vader die belemmerd worden. Verder onderzoek van mijn hand en Van Bavel uit 2020 gaf echter aan dat zowel hechte relaties met grootouders van moederskant als hechte relaties met grootouders van vaderskant positief samenhangen

met het welzijn van kleinkinderen met gescheiden ouders. Deze resultaten suggereerden dus dat goede relaties met grootouders, zowel die langs de kant van de moeder als die langs de kant van de vader, kinderen kunnen helpen om beter met de scheiding van hun ouders om te gaan.

Tot slot

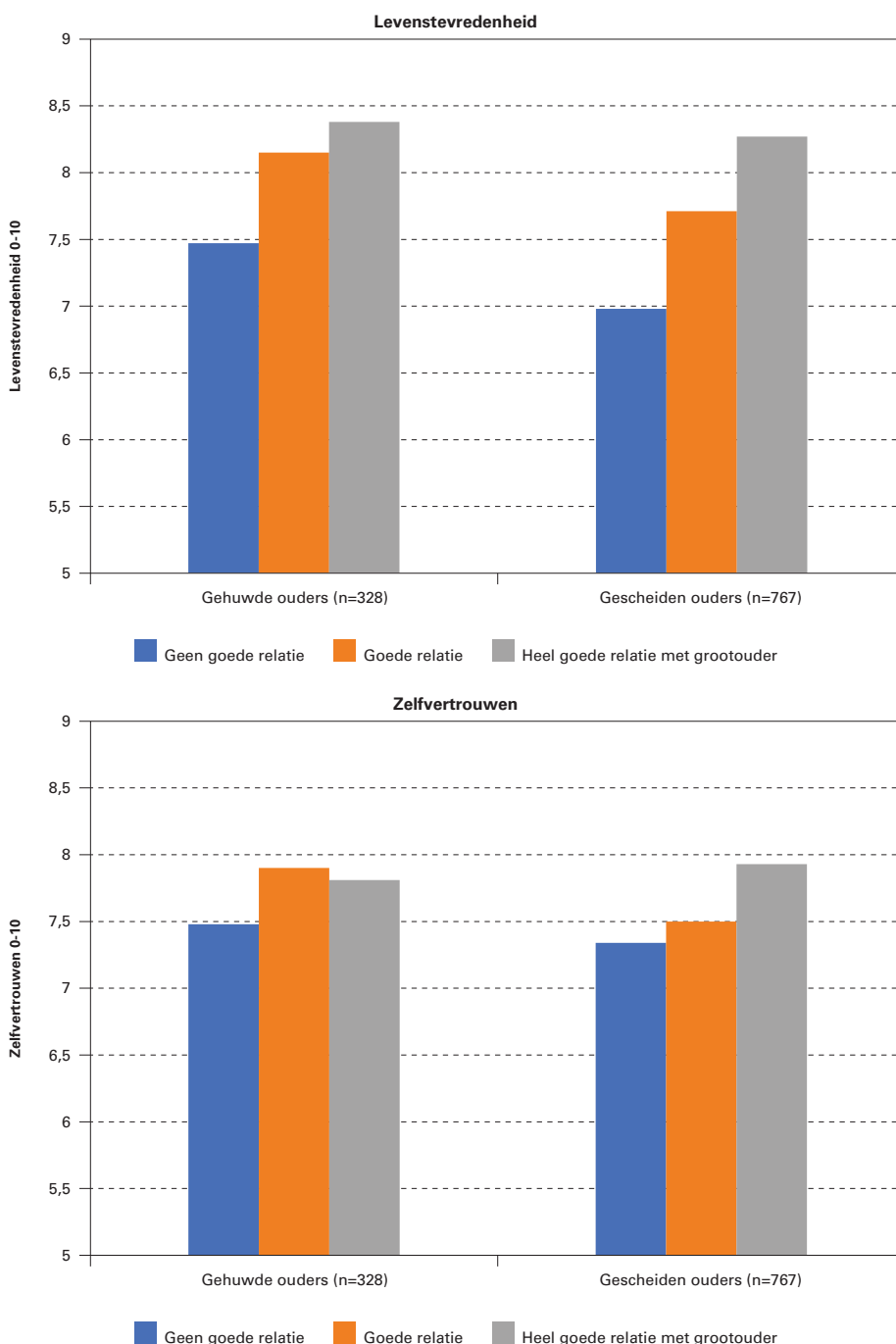
Grootouders worden nog al te vaak over het hoofd gezien in het echtscheidingsbeleid, hoewel daar de laatste tijd stilaan verandering in lijkt te komen. Contact tussen kleinkinderen en grootouders – vooral die van vaderskant – wordt in veel gevallen verstoord of soms zelfs helemaal verbroken wanneer ouders scheiden. Het is belangrijk voor zowel ouders, grootouders, welzijnswerkers als beleidsmakers om zich bewust te zijn van de rol die grootouders kunnen spelen voor hun kleinkinderen, in het bijzonder in moeilijke tijden zoals die tijdens en na een ouderlijke echtscheiding. Sterke relaties met grootouders kunnen kleinkinderen juist helpen om met de echtscheiding van hun ouders om te gaan. Daarbij mag bovendien ook niet vergeten worden dat momenten met kleinkinderen grootouders zelf in de meeste gevallen ook vervullen van vreugde en trots, en dat het verbreken van die relaties een nadelige impact heeft op hun emotionele gezondheid.

Maaïke Jappens, Vrije Universiteit Brussel,
e-mail: Maaïke.Jappens@vub.be

LITERATUUR:

- Jappens, M. (2018), Grootouders in gescheiden families, in: I. Pasteels, D. Mortelmans, A. Buysse, K. Matthijs, J. Van Bavel, en G. Verschelden (red.), *Families in transitie, transitie in families* (pp. 205-226). Antwerpen: Garant.
- Jappens, M. en J. van Bavel (2016), Parental divorce, residence arrangements and contact between grandchildren and grandparents. *Journal of Marriage and Family*, 78(2), pp. 451-467.
- Jappens, M. en J. van Bavel (2019), Relationships with grandparents and grandchildren's well-being after parental divorce. *European Sociological Review*, 35(6), pp. 757-771.
- Jappens, M. en J. van Bavel (2020), Grandparent-grandchild relationships and grandchildren's well-being after parental divorce in Flanders, Belgium. Does lineage matter? *Journal of Family Research*, 32(1), pp. 1-24.
- Mortelmans, D., I. Pasteels, P. Bracke, K. Matthijs, J. van Bavel, en C. van Peer (2011), *Scheiding in Vlaanderen*. Leuven: Acco.

Figuur 3. Welzijn van kleinkinderen met gehuwde of gescheiden ouders, naar de kwaliteit van relaties met grootouders (gemiddelde score op schaal van 0-10)

Demografische toekomst van Nederland geschetst

JOOP DE BEER

De demografische druk, te weten de verhouding tussen inactieven versus actieven, neemt de komende dertig jaar flink toe. Dat komt door de vergrijzing. Maar door een combinatie van een laag kindertal en een hoge levensverwachting kan die druk minder snel oplopen. Ook een hoge migratie draagt bij aan een lagere demografische druk. Welke demografische toekomst verdient de voorkeur?

Volgens de meest recente bevolkingsprognose die het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) in december 2019 heeft gepubliceerd, zal de Nederlandse bevolking de komende dertig jaar met bijna twee miljoen personen groeien, van 17,4 miljoen naar 19,3 miljoen. Migratie is de belangrijkste oorzaak en neemt 90 procent van de bevolkingsgroei tot 2050 voor zijn rekening. Het groeitempo van de bevolking loopt geleidelijk terug. De komende dertig jaar groeit de bevolking volgens de CBS-prognose met 11 procent. In de afgelopen dertig jaar groeide de bevolking nog met 17 procent. De oorzaak van de daling in het groeitempo is dat de 'natuurlijke groei', dat wil zeggen het verschil tussen het jaarlijkse aantal geboorten en overledenen, steeds kleiner wordt. Dit komt doordat de bevolking ouder wordt. Hierdoor neemt het jaarlijkse aantal overledenen sterk toe in verhouding tot het jaarlijkse aantal geboorten.

Dubbele vergrijzing

Het aantal 65-plussers groeit de komende dertig jaar met 1,4 miljoen. Door de stijging van de AOW-leeftijd groeit het aantal AOW'ers minder sterk, namelijk met een miljoen, van 3,1 miljoen nu naar 4,1 miljoen in 2050 (figuur 1). Hierdoor zal het aandeel AOW'ers in de bevolking toenemen van 18 procent nu naar 21 procent in 2050. De omvang van de potentiële beroepsbevolking (de leeftijdsgroep van 20 jaar tot de AOW-gerechtigde leeftijd) neemt minder sterk toe, van 10,5 miljoen nu naar 11,2 miljoen in 2050. Deze groei komt vooral door de stijging van de AOW-leeftijd. Het aandeel van de potentiële beroepsbevolking in de totale bevolking daalt van 60 procent nu naar 58 procent in 2050. De verandering in de leeftijdssamenstelling van de bevolking leidt tot een scheve verhouding tussen de omvang van de actieve en niet-actieve leeftijdsgroepen.

Bij de AOW'ers zijn het vooral de 80-plussers die sterk in aantal toenemen. Hun aantal neemt met 1,2 miljoen toe. Het aandeel van de 80-plussers binnen de groep AOW'ers neemt toe van een kwart nu tot de helft in 2050. Dit wordt de dubbele vergrijzing genoemd. De zorgvraag van 80-plussers is beduidend groter dan van zestigers en zeventigers. De dubbele vergrijzing kan dus tot een flinke toename van de zorgvraag leiden.

De potentiële beroepsbevolking

Sinds de jaren tachtig is de groei van de potentiële

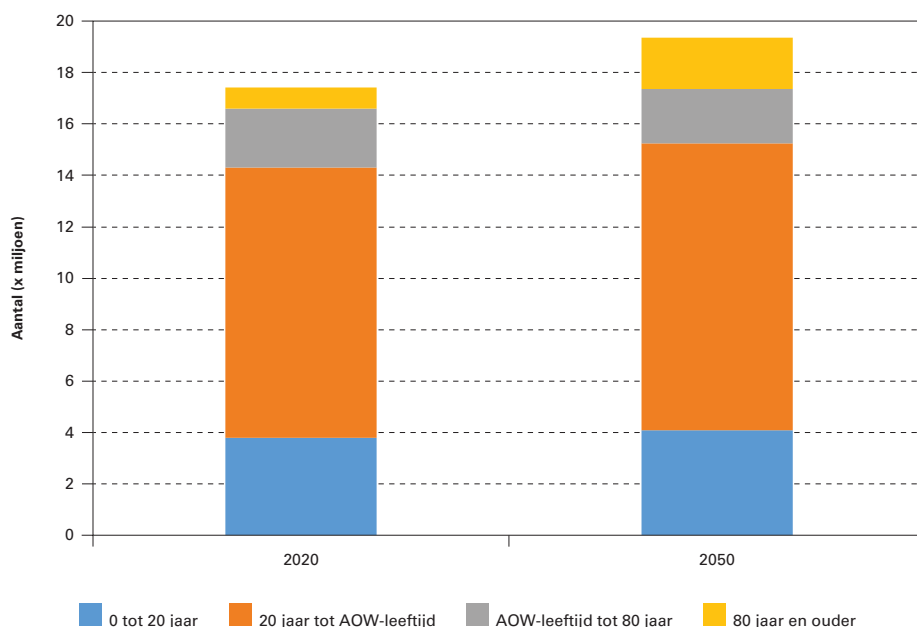
Foto: Roel Wijnants / Flickr

ele beroepsbevolking teruggelopen. De afgelopen dertig jaar groeide de potentiële beroepsbevolking met 15 procent, de komende dertig jaar bedraagt de groei 6 procent. Hierbij is er vanuit gegaan dat door de koppeling van de AOW-leeftijd aan de levensverwachting de AOW-leeftijd zal toenemen van 66 jaar en vier maanden nu naar 68 jaar en negen maanden in 2050. De belangrijkste oorzaak van de vertraging in de groei van de potentiële beroepsbevolking is de ontwikkeling van het aantal geboorten in de afgelopen decennia. Na 1990 nam het aantal 20-jarigen af als

VERKENNING BEVOLKING 2050

De Tweede Kamer heeft bij de Algemene Politieke Beschouwingen van 2018 aan de regering gevraagd om de maatschappelijke gevolgen van veranderingen in de omvang en samenstelling van de bevolking halverwege deze eeuw in kaart te brengen. Namens negen ministeries heeft het ministerie van SZW aan het NIDI gevraagd dit onderzoek te coördineren. De eerste fase van het onderzoek bestond uit een inventarisatie van eerdere toekomstverkenningen en een schets van nieuwe bevolkingsramingen. De rapportage hiervan is in december 2019 aangeboden aan de Tweede Kamer (NIDI, CBS, CPB, PBL, RIVM en SCP, 2019). In de tweede fase van het onderzoek zijn door het NIDI en het CBS zeven nieuwe bevolkingsvarianten doorgerekend. Deze varianten laten veranderingen in de omvang en samenstelling van de bevolking in de komende dertig jaar zien. In een vervolgrapport zal het NIDI de gevolgen van de demografische ontwikkelingen voor wonen, arbeidsaanbod, onderwijs en zorg onderzoeken.

Figuur 1. Bevolking naar leeftijd in 2020 en 2050, CBS-bevolkingsprognose

gevolg van de sterke daling van de geboortecijfers na 1970 waardoor de instroom van jongeren in de beroepsbevolking vanaf 1990 daalde. Tegelijk nam het aantal zestigers toe, waardoor de uitstroom van oudere werkenden juist toenam. Deze ontwikkeling zet zich de komende dertig jaar voort. Hierdoor zal het aantal mensen met een Nederlandse achtergrond in de potentiële beroepsbevolking met 1,2 miljoen afnemen (figuur 2). Maar de immigratie zorgt ervoor dat het aantal mensen met een migratieachtergrond in de potentiële beroepsbevolking juist toeneemt. Het is dus aan de migratie te danken dat de potentiële beroepsbevolking de komende jaren niet sterk krimpt. Zonder migratie zou de bevolking nu sterker vergrijsd zijn en ook de komende dertig jaar sterker vergrijzen.

Onzekerheid over demografische druk

Ook al is 2050 nog ver weg en zijn prognoses voor de komende dertig jaar onzeker, we kunnen wel nu al met grote mate van zekerheid zeggen

Figuur 2. Potentiële beroepsbevolking (bevolking van 20 jaar tot de AOW-leeftijd) naar migratieachtergrond in 2020 en 2050, CBS-bevolkingsprognose

dat de bevolking zal vergrijzen. Het aantal ouderen zal veel sterker groeien dan de bevolking in de beroepsleeftijd. Maar hiermee is niet gezegd dat de demografische toekomst helemaal vastligt. Veranderingen in de omvang en samenstelling van de bevolking tussen nu en 2050 hangen af van de ontwikkeling van de geboorte, migratie en sterfte in de komende dertig jaar. En die ontwikkelingen zijn onzeker.

Een veelgebruikte indicator voor de verhouding tussen de actieve en niet-actieve leeftijdsgroepen is de demografische druk. Dit is de optelsom van de groene en grijze druk. De groene druk is het aantal jongeren (de bevolking jonger dan 20 jaar) als percentage van de potentiële beroepsbevolking. De grijze druk wordt berekend als het aantal AOW'ers als percentage van de potentiële beroepsbevolking.

Figuur 3 laat zien dat volgens de CBS-prognose de demografische druk toeneemt van 66 procent nu naar 73 procent in 2050. Deze stijging kan vrijwel volledig worden toegeschreven aan de toename van de grijze druk van 30 naar 37 procent. De toename van de demografische druk hangt af van de ontwikkeling van geboorte, sterfte en migratie in de komende dertig jaar. Een hoog geboortecijfer leidt tot een toename van de groene druk, een hoge levensverwachting tot een toename van de grijze druk en een hoog migratiecijfer tot een afname van de demografische druk omdat de potentiële beroepsbevolking toeneemt.

Verschillende demografische toekomst

In het rapport *Bevolking 2050 in beeld: drukker, diverser en dubbelgrijs* van het NIDI en het CBS worden in aanvulling op de CBS-prognose zeven mogelijke bevolkingsvarianten geschetst. Die varianten laten zien hoe sterk de ontwikkeling van de omvang en samenstelling van de bevolking kan variëren als zich uiteenlopende ontwikkelingen in migratie, geboorte en sterfte voordoen. In dit artikel vergelijken we vier van die varianten met de CBS-prognose. Figuur 3 laat zien dat de demografische druk relatief laag is in de variant *Grijs*, dat is een variant waarin het kindertal laag is en de levensverwachting hoog. In die variant is de groene druk laag, niet alleen door het lage kindertal, maar ook doordat de potentiële beroepsbevolking relatief groot is als gevolg van de hoge AOW-leeftijd. In die variant wordt verwacht dat door de hoge levensverwachting de AOW-leeftijd stijgt tot 70,5 jaar in 2050. Dit betekent dat in die variant de potentiële beroepsbevolking in 2050 ruim een miljoen 65-plussers telt. De stijging van de AOW-leeftijd zorgt er ook voor dat ondanks de stijging van de levensverwachting de grijze druk maar in beperkte mate stijgt als gevolg van een zogenoemd schaareffect: de hogere AOW-leeftijd leidt niet alleen tot een grotere potentiële beroepsbevolking, maar ook tot minder AOW'ers.

Er is nog een bevolkingsvariant die tot een beperkte stijging van de demografische druk leidt, namelijk een variant met hoge migratie. In die variant is door de groei van de potentiële beroepsbevolking de grijze druk lager dan in

de CBS-prognose. De groene druk is niet lager omdat meer migratie uiteindelijk ook tot meer geboorten leidt.

Een hoog kindertal wordt vaak als een remedie voor de vergrijzing beschouwd. Maar dit geldt hoogstens voor de zeer lange termijn. Het duurt tientallen jaren voordat een hoog geboortecijfer tot een substantiële toename van de beroepsbevolking leidt. In eerste instantie zal een stijging van het geboortecijfer leiden tot een toename van de arbeidsvraag (denk aan kinderopvang en onderwijs) en pas veel later tot een toename van het arbeidsaanbod. Als de komende dertig jaar het kindertal hoog is, leidt dat in 2050 vooral tot een sterke toename van de groene druk, zoals de variant *Groen* in figuur 3 laat zien. In die variant is de grijze druk laag door een lage levensverwachting, maar dat zal door geen politicus als een wenselijke ontwikkeling worden gezien.

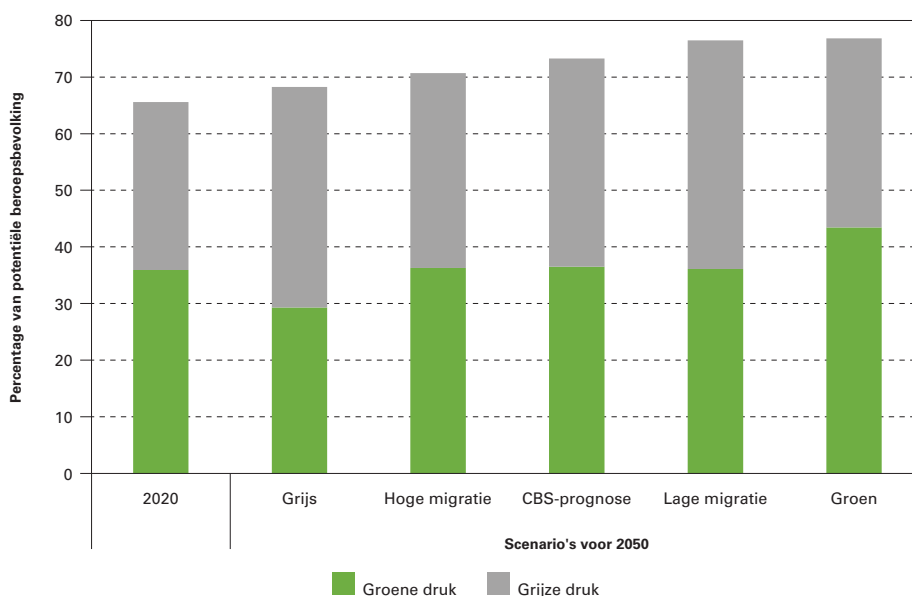
Tot slot laat figuur 3 zien dat lage migratie tot een relatief hoge demografische druk leidt. De groene druk zal niet zo hoog zijn, omdat minder migranten ook tot minder kinderen leidt, maar de grijze druk is in die variant zelfs hoger dan in de variant *Grijs* met hoge levensverwachting doordat in de variant met lage migratie de potentiële beroepsbevolking krimpt.

Welke demografische toekomst heeft de voorkeur?

Al met al zal de demografische druk in 2050 hoger zijn dan nu, maar de stijging kan in twee gevallen worden beperkt. In de eerste plaats door de combinatie van een laag kindertal en een hoge levensverwachting en in de tweede plaats door relatief hoge immigratie. In het eerste geval is sprake van een relatief oude bevolking met kleine gezinnen, in het tweede geval van een bevolking met een relatief groot aandeel mensen met een migratieachtergrond. In de variant met hoge migratie zal 40 procent van de bevolking in 2050 een migratieachtergrond hebben tegenover 36 procent in de variant met laag kindertal en hoge levensverwachting. In het scenario met hoge immigratie zal de bevolking sterk groeien, tot 20,6 miljoen inwoners in 2050, dat is 1,4 miljoen meer dan in de grijze variant. In deze laatste variant zal de druk van de dubbele vergrijzing op de potentiële beroepsbevolking groot zijn: 23 procent tegenover 17 procent in de variant met hoge migratie.

Welke demografische toekomst valt te verkiezen, hangt niet alleen af van aantallen mensen, maar ook van hun kenmerken. Gezondheid, opleidingsniveau en maatschappelijke participatie (op de arbeidsmarkt maar ook daarbuiten) bepalen in hoge mate het succes van een verouderende en diverse samenleving. Voor beleid en politiek liggen er belangrijke uitdagingen om de gezondheid te bevorderen en mensen te stimuleren zich hun leven lang te blijven ontwikkelen. De kracht van een meer diverse bevolking hangt onder meer af van de vraag in welke mate mensen met een migratieachtergrond beschikken over kwalificaties die nodig zijn op de arbeidsmarkt en of er plaats voor hen wordt ingeruimd om deze kwalificaties te benutten. Een blijvende uitdaging is of de toenemende diversiteit van de bevolking niet leidt tot een verscherping van maatschappelijke scheidslijnen.

Figuur 3. Demografische druk (groene plus grijze druk) in 2020 en 2050, CBS-prognose en vier scenario's

Noot: Groene druk = aantal 0 tot 20-jarigen als percentage van de potentiële beroepsbevolking. Potentiële beroepsbevolking = aantal personen in de leeftijd tussen 20 jaar en de AOW-leeftijd. Grijze druk = aantal mensen boven de AOW-leeftijd als percentage van de potentiële beroepsbevolking. Scenario Grijs gaat uit van een laag kindertal en een hoge levensverwachting. Scenario Groen gaat uit van een hoog kindertal en een lage levensverwachting.

Joop de Beer, NIDI-KNAW en Rijksuniversiteit Groningen, e-mail: beer@nidi.nl

LITERATUUR:

- NIDI, CBS, CPB, PBL, RIVM en SCP (2019), Zekerheden en onzekerheden over de gevolgen van veranderingen in de bevolking. Den Haag.
- NIDI en CBS (2020), Bevolking 2050 in beeld: drukker, diverser en dubbelgrijs. Den Haag: NIDI.

Foto: Marcel Oosterwijk / Flickr

Zorgen over het vruchtbaarheidscijfer

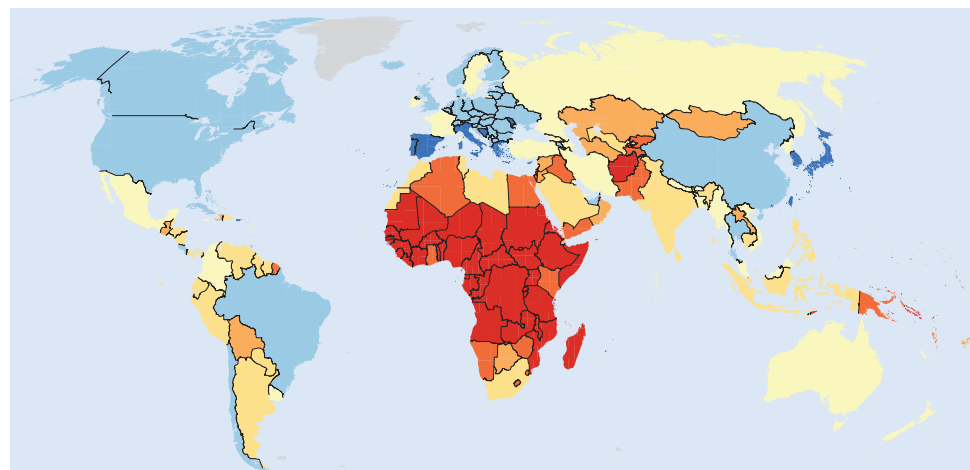
Wanneer is de vruchtbaarheid in een land te hoog en wanneer te laag? Wereldwijd onderzoek onder demografen laat zien dat de meesten zich geen zorgen maken zolang het gemiddeld kindertal schommelt tussen 1,4 en 3,0 kinderen per vrouw.

Het aantal kinderen dat in een land wordt geboren wordt vaak benaderd door het totale vruchtbaarheidscijfer. Het meest recente cijfer uit 2018 laat zien dat vrouwen in Nederland gemiddeld 1,59 kinderen krijgen. Is dat een zorgelijke ontwikkeling? Dat hangt ervan af. Volgens voormalig CBS'er Jan Latten is dat duidelijk wel het geval, zo meldde hij vorig jaar: "Nederland ligt op uitsterfkoers." Het is een mening die – iets meer omfloerst – wel vaker wordt vernomen. Er wordt dan verwezen naar de vervangingsratio van 2,1 kinderen die nodig zou zijn om een bevolking (zonder internationale migratie) in stand te houden. Maar er zijn ook demografen die er heel anders over denken.

In 2009 hebben we aan demografen uit de hele wereld gevraagd wat zij een kritieke vruchtbaarheidsgrens vinden, zowel in landen waar de vruchtbaarheid hoger dan wel lager dan 2,1 is. Zij moesten concreet de vraag beantwoorden vanaf welke vruchtbaarheidsgrens zij het noodzakelijk vinden dat de overheid het krijgen van kinderen zou moeten stimuleren dan wel ontmoedigen. En wat blijkt? Veel demografen hebben een ruime bandbreedte van overheidsinterventie. Alleen als het vruchtbaarheidscijfer 1,4 kinderen of lager wordt of 3,0 kinderen of hoger is, vindt een meerderheid van de respondenten overheidsbemoeienis gewenst. Wat dat betreft vormen vooral Zuid-Europa en delen van Oost-Azië (voor de lage vruchtbaarheid) en Sub-Saharaans Afrika (voor de hoge vruchtbaarheid) de regio's waar men zorgen om kan

hebben (zie kaart). In de meningsvorming van demografen over de vraag of er moet worden ingegrepen of niet speelt een aantal factoren een rol. Allereerst speelt voor landen met een lage vruchtbaarheid vooral de politieke kleur van respondenten een rol: demografen met een rechtse oriëntatie zijn dan meer gericht op het stimuleren van het kindertal dan linkse demografen. Maar wellicht belangrijker is dat de zorgen om milieu én de economische gevolgen van bevolkingskrimp beide van invloed zijn op meningen over het kritieke geboortecijfer. Een lager geboortecijfer is volgens de meesten goed voor het milieu, maar daar staat weer tegenover dat velen de economische consequenties van een krimpende bevolking een goede reden vinden om te streven naar een (iets) hoger geboortecijfer. In landen die te maken hebben met een hoog geboortecijfer ligt de afweging duidelijk anders. Bevolkingskrimp is niet echt een fenomeen om je zorgen over te maken en de draagcapaciteit van de aarde is wel een duidelijke reden om een lager geboortecijfer na te streven. Hoewel deze enquête in 2009 werd gehouden sluiten de meningen over een lage vruchtbaarheid goed aan bij studies die sindsdien zijn verschenen. Het aantal geboortes is uiteraard slechts één element in het denken over de bevolking. Vele landen hebben al jaren een vruchtbaarheidscijfer beneden het zogenoemde vervangingsniveau, maar van bevolkingskrimp is in die landen zelden sprake vanwege migratie. Migratie is dan de kracht waardoor de omvang van de huidige bevolking op peil blijft.

Gemiddeld kindertal per vrouw (TFR), per land, 2015-2019

Bron: United Nations World Population Prospects 2019; kartografie: Peter Ekamper/NIDI.

DEMOS verschijnt 10 x per jaar en wil de kennis en meningsvorming over bevolkingsvraagstukken bevorderen.

Een abonnement op DEMOS is gratis. U kunt uw aanvraag indienen via: demos@nidi.nl of via onze site: nidi.nl/nl/demos/

Bij gehele of gedeeltelijke overname van artikelen dient men een volledige bronvermelding te gebruiken. Graag ontvangt de redactie een bewijsexemplaar. De personen op de foto's komen niet in de tekst voor en hebben geen relatie met hetgeen in de tekst wordt beschreven.

Het NIDI is een instituut van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (KNAW) en is geaffilieerd met de Rijksuniversiteit Groningen. Het NIDI houdt zich bezig met onderzoek naar bevolkingsvraagstukken.

colofon

DEMOS	is een uitgave van het Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut (NIDI).
Redactie	Harry van Dalen, hoofdredacteur Nico van Nimwegen, redacteur Peter Ekamper, (web)redacteur Jaap Oude Mulders, redacteur Fanny Janssen (RUG), redacteur
Adres	NIDI/DEMOS Postbus 11650 2502 AR 's-Gravenhage
Telefoon	(070) 356 52 00
E-mail	demos@nidi.nl
Internet	demos.nidi.nl/ / www.nidi.nl
Abonnementen	gratis
Druk Opmaak	Koninklijke Van der Most www.up-score.nl

Demografen worden blijkbaar niet zo zenuwachtig als de vruchtbaarheid in een bepaald jaar 1,6 of 1,7 bedraagt. Pas wanneer de vruchtbaarheid onder de 1,4 zakt mag men zich echt zorgen maken, maar zoals een vooraanstaande demograaf ooit eens zei: "In dat soort landen is er vaak veel meer aan de hand en dat zal niet eenvoudig met een bevolkingsbeleid verholpen worden."

Harry van Dalen, NIDI-KNAW en Rijksuniversiteit Groningen en Tilburg University, e-mail: dalen@nidi.nl
Kène Henkens, NIDI-KNAW en Rijksuniversiteit Groningen, UMCG, e-mail: henkens@nidi.nl

LITERATUUR:

- Dalen, H.P. van, en K. Henkens (2020), When is fertility too low or too high? Population policy preferences of demographers around the world. *Population Studies*, First online.